

چالش‌های نظری و عملی تعیین تکلیف کالاهای

قاچاق در حقوق کیفری ایران

امیرمحمد پرهام‌فر^۱ m.parhamfar@gmail.com

محمدرضا نجفی^۲ mohamadreza_najafi94@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۱۸

چکیده

در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، سیاست اتخاذشده در قبال کالای قاچاق به تناسب نوع کالا متفاوت است. کالای قاچاق به طور کلی به سه دسته تقسیم می‌شود: کالای ممنوع، کالای مجاز مشروط و کالای مجاز. نکته قابل تامل آن است که قانونگذار اتخاذ سیاست امحاء یا فروش در کالاهای مجاز را به تصمیم هیات وزیران (مجری قانون) نهاده تا به تناسب شرایط تصمیم مناسب اتخاذ کند. به موجب آیین‌نامه اجرایی مواد ۵۵ و ۵۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (مصوب ۱۳۹۵ هیات وزیران) علاوه بر ارز، فلزات گرانبها و فرآورده‌های نفتی، هر کالای دیگری که در بازار داخلی نیاز جدی به آن وجود دارد و به تولید داخلی و تجارت خارجی لطمه وارد نمی‌سازد، قابل فروش و توزیع در داخل کشور است. تشخیص این مساله به عهده وزارتخانه‌های صنعت، معدن و تجارت، جهاد کشاورزی و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی گذاشته شده است. تحلیل و ارزیابی معیارهای نهادهای مزبور در رسیدن به بازدارندگی مطلوب هدف جدی این پژوهش است.

واژگان کلیدی: کالای قاچاق، سیاست جنایی، امحای کالای قاچاق، صدور کالای قاچاق

۱. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)

۲. کارشناس ارشد حقوق کیفری

مقدمه

قاچاق کالا معضلی دیرینه است که از دیرباز خسارت‌های اقتصادی و فرهنگی هنگفت و گسترده‌ای به کشورمان وارد کرده است و ملت را از درآمدهای مشروع و قانونی چشم‌گیری محروم ساخته است. به نحوی که ارزش کالای قاچاق وارد شده به کشور را تا ۱۲٫۵ میلیارد دلار و خسارت ناشی از آن به خزانه دولت را تا ۳/۵ میلیارد دلار در سال برآورد کرده‌اند. آثار و پیامدهای قاچاق یا خسارت‌های عدیده ناشی از ورود و عرضه کالاهای قاچاق و اثرات سوء و مخرب آن بر هیچ شخص، نهاد و سازمانی پوشیده نیست. با این حال جرایم و تخلفات مرتبط با قاچاق کالا حساسیت و احساس ناامنی شهروندان را مانند جرایم خشونت‌آمیز بر نمی‌انگیزند (نجفی‌ابرنادآبادی، ۱۳۹۶: ۷۲). بنابراین مصرف‌کنندگان به دلیل بهای ارزان، به کیفیت کالا یا پیامدهای بهداشتی آن توجه کافی ندارند و از سوی دیگر معیار مشخصی برای تفکیک کالاهای قاچاق از کالاهای قانونی در اختیار ندارد. این گونه جرایم و تخلفات ویژگی‌های منحصر به فردی دارند مانند اینکه بزه‌دیدگان غالباً در مدت زمان کوتاهی متوجه بزه‌دیدگی خود نمی‌شوند. به دیگر سخن آثار زیانبار آن به مانند سایر جرایم به سرعت نمایان نمی‌شود. در این میان، قوانین مربوط به قاچاق نیز خالی از اشکال نیست؛ نارسایی و پراکندگی آن‌ها و نیز تعدد مراکز تصمیم‌گیری، ناهماهنگی سازمان‌های ذیربط در مبارزه با قاچاق کالا و عدم اتخاذ رویه‌های مناسب در این امر، عمده‌ترین مشکلات مبارزه با قاچاق ارز و کالا است. یکی از موقعیت‌های چالش‌برانگیز و مهم در امر مبارزه با قاچاق کالا و ارز مربوط به توقیف و تعیین تکلیف کالاهای قاچاق است.

قاچاق کالا

قاچاق در لغت به معنی عملی است که بر خلاف قانون به صورت پنهانی انجام می‌شود (معین، ۱۳۹۱: ۶۰۷). ارائه تعریفی حقوقی از قاچاق کالا به خاطر گسترده بودن این موضوع مشکل به نظر می‌رسد. قاچاق به لحاظ معیار واردکردن و خارج کردن از مرز شامل هر چیزی، از کالا گرفته تا انسان و از عتیقه جات گرفته تا تسلیحات، همه را دربرمی‌گیرد ولی در زبان عام اگر قاچاق به تنهایی به کار رود، بیشتر منظور قاچاق

کالا و ارز است (مهدوی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۴۳). برخی نیز قاچاق را، «وارد کردن کالا به کشور یا صادر کردن آن، بدون رعایت تشریفات قانونی است به نحوی که منجر به فرار از پرداخت مالیات‌ها و عوارض مقرر دولت و یا فرار از نظارت‌های قانونی شود» (الهام و دیگران، ۱۳۹۳: ۷۶) تعریف کرده‌اند. قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز در ماده ۱ بند الف مقرر می‌دارد؛ قاچاق کالا و ارز هر فعل یا ترک فعلی است که موجب نقض تشریفات قانونی مربوط به ورود و خروج کالا و ارز گردد و بر اساس این قانون و یا سایر قوانین، قاچاق محسوب و برای آن مجازات تعیین شده باشد، در مبادی ورودی یا هر نقطه از کشور حتی محل عرضه آن در بازار داخلی کشف شود. برخی بیان داشته‌اند این تعریف جامع و مانع نیست، زیرا آنچه در این تعریف موضوعیت دارد، نقض تشریفات قانونی ورود و خروج کالا است (صفاری و اجتهادی، ۱۳۹۶: ۵). این در حالی است که با توجه به تبصره ۱ ماده ۲۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز حتی ساخت برخی از کالاها در داخل کشور به ترتیب غیرمجاز، قاچاق تلقی شده است. از طرفی دیگر مطابق ماده ۵۷ قاچاق کالا و ارز قاچاق از مصادیق جرایم اقتصادی محسوب می‌شود. طبق تعریف سازمان جهانی گمرک^۳ قاچاق تخلف گمرکی است که شامل جابجایی کالا در طول مرز گمرکی به روش مخفیانه و به منظور فرار از نظارت گمرکی. (نوری، ۱۳۸۲: ۱۵) البته در حال حاضر ساخت، نگهداری، توزیع و حمل کالای فاقد مجوز قانونی در داخل کشور نیز قاچاق محسوب می‌شود. (کهنه‌پوشی و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۸). بنابراین مقنن تعریف موسعی از قاچاق کالا را مورد پذیرش قرار داده است.

۱. اصول حاکم بر توقیف کالای قاچاق

توقیف کالای قاچاق عبارت است از سلب آزادی از مال (کالای) شخص و در اختیار گرفتن آن در مدت معین یا محدود به طوری که در زمان آن حالت، انتظار ترخیص وجود داشته باشد (جعفری‌لنگرودی، بی تا: ۱۸۱). به عبارت دیگر توقیف کالای قاچاق عبارت است از ضبط و جلوگیری از تحویل و ترخیص کالای مکشوفه به دلیل ظن به

۳. World Customs Organization.

قاچاق (حمدی، ۱۳۸۲: ۲۶۸). از این رو توقیف فرایندی است که موجب تسلط و سلطه دولت بر اموال قاچاق می‌شود، به نحوی که این اموال دیگر از سلطه صاحب مال خارج می‌شوند.

توقیف اموال در چند حالت رخ می‌دهد: گاه به عنوان «دلیل» ضبط می‌شود؛ گاه به منظور «مسترد کردن» از این جهت که از جرم حاصل شده است، با مراجعه و تقاضای مالک و یا ذی‌نفع مسترد می‌گردد؛ گاه به منظور «معدوم کردن» ضبط می‌شود؛ گاه به منظور «پیشگیری» از خطر به عنوان یک اقدام تأمینی^۴ و در نهایت ممکن است به منظور «تأمین حقوق زیان‌دیده از جرم» (محمدی، ۱۳۷۸: ۳۰۶). لازم به ذکر است که اغلب ضبط موقت اموال در رابطه با جزء یا قسمتی از اموال متهمان صورت می‌گیرد و چنانچه استثنائاً از سوی ضابطین یا بازپرس اموال متهم به طور موقت بازداشت شود، پس از رسیدگی به اتهام و در مرحله دادرسی، دادگاه تنها آن بخش از اموال متهم را که در اثر ارتکاب جرم حاصل شده و یا وسیله جرم بوده و یا به عنوان دلیل وجودشان لازم می‌باشد، ضبط کرده و مابقی آن را به صاحب مال مسترد می‌دارد (ادابی، ۱۳۹۱: ۵).

نخستین موضوعی که در خصوص توقیف اموال باید مورد توجه قرار بگیرد، این است که صرفاً اموالی باید توقیف شود که توقیف آن ضرورت داشته باشد و در صورتی که توقیف برخی از اموال ضرورت نداشته باشد، باید از توقیف آن خودداری شود. قانون‌گذار نیز این امر را مورد تصریح قرار داده و در ماده ۱۴۶ قانون آیین دادرسی کیفری که مقرر داشته است: «از اوراق، نوشته‌ها و سایر اشیاء متعلق به متهم، فقط آنچه راجع به جرم است تحصیل و در صورت لزوم به شهود تحقیق ارائه می‌شود. بازپرس مکلف است در مورد سایر نوشته‌ها و اشیاء متعلق به متهم با احتیاط رفتار کند...»، بازپرس را به رعایت جانب احتیاط در امر توقیف دعوت می‌کند. علاوه بر رعایت اصل ضرورت در توقیف، تنظیم صورت‌جلسه الزامی است.

همچنان که ضابطان باید تمام اقدامات خود را در قالب صورت‌جلسه تنظیم کنند،

۴. در این خصوص در ماده ۵۵ قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز مقنن بیان می‌دارد: «فروش کالای قاچاق منوط به رعایت کلیه ضوابط قانونی از جمله ضوابط ایمنی است.» بیان این ماده به این دلیل می‌باشد که به منظور جلوگیری از خطرات محتمل، کالا قبل از فروش از نظر ایمنی باید مورد بررسی قرار گیرد.

توقیف اموال نیز از این قاعده مستثنی نیست. تنظیم صورت‌جلسه، صرف نظر از ارزش اثباتی آن، از تعدی به حقوق مردم جلوگیری کرده و از طرح ادعاهای واهی علیه ضابطان پیشگیری می‌کند. قانون‌گذار در ماده ۴۱ قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز که در رابطه با کالاهای توقیفی است ضابطان را مکلف کرده است صورت‌جلسه کشف را با ذکر دقیق مشخصات کالا و یا ارز قاچاق مالک و حاملان آنها تنظیم نمایند و به امضای متهم یا متهمان هم برسانند و در صورت استنکاف، مراتب را در صورت‌جلسه کشف قید کنند.

یکی از نکاتی که در تنظیم صورت‌جلسه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است این است که مشخصات دقیق اشیایی که توقیف می‌شود در صورت‌جلسه قید گردد و اموال توقیفی به صراحت و دقت تمام تعریف و توصیف گردند و به مالک یا متصرف مال رسید تحویل شود. این امر موجب حفظ حقوق اشخاص شده و در صورت بروز هر گونه مشکلی امکان پیگیری موضوع را فراهم می‌کند.

۲. وضعیت کالای قاچاق قبل از صدور حکم قطعی

پس از کشف کالا، به منظور جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی مأمورین کشف جرم و به طور کلی کسانی که با اموال توقیفی سر و کار دارند و جلوگیری از ایراد تهمت و افترا به آنها و علاوه بر اینها برای جلوگیری از ورود ضرر به اشخاص (در مواردی که اموال باید به آنها مسترد شود) و ورود ضرر به خزانه‌داری دولت (در مواردی که اموال باید مصادره شود) باید تشریفات مربوط به توقیف و نگهداری اموال رعایت شود (دلیر، ۱۳۹۰: ۲۱۸).

کالای توقیفی وفق مواد ۴۱ و ۵۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز می‌بایست بلافاصله پس از کشف و توقیف تحویل سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی شود تا این سازمان اقدام به نگهداری کالا نماید. در این حالت فروش کالا منوط به صدور رأی قطعی خواهد بود.

۱-۲. مرجع کشف

سیاست‌گذاری جنایی ایران در پاسخ‌دهی به قاچاق کالا و ارز در شماری از مقررات ناظر

به این گونه بزهکاری؛ برخی از نهادهای اداری و اجرایی را به عنوان سازمان شاکی و کاشف در قاچاق کالا و ارز معرفی کرده‌اند. این سازمان‌ها که عمدتاً دارای ماهیت اداری-اجرایی‌اند بر اساس مقررات مربوط به قاچاق کالا و ارز، مکلفند در راستای تشکیل و اجرای سایر تدابیر پاسخ‌دهنده به این جرم‌ها، اقدام نمایند. (نیازپور، ۱۳۸۸)

۲-۲. ضمانت اجرای کیفری مداخله در اموال توقیفی

یکی از موارد قابل توجه در خصوص نگهداری اموال توقیفی ممنوعیت استفاده از اموال توقیفی است. اموال توقیفی تا قبل از صدور حکم قطعی، به عنوان امانت در اختیار قوای حاکمه قرار می‌گیرد و مالکیت اشخاص نسبت به آن اموال کماکان ادامه دارد.

مبتنی بر این نظریه تبصره ۱ ماده ۱۴۹ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر داشته است: «هر گونه دخالت و تصرف غیر مجاز و استفاده از اموال توقیفی ممنوع است. به همین خاطر تمامی آلات و ادواتی که حین بازرسی به دست می‌آید و موجب کشف جرم و یا اقرار متهم می‌شود بایستی در صورت مجلس توصیف و شماره‌گذاری شود. این اشیاء بایستی در لفاف یا مکان مناسب نگهداری و رسیدی مشتمل بر ذکر مشخصات آن اشیاء به صاحب یا متصرف آنها داده شود.»

قانون‌گذار در ماده ۶۶۳ قانون مجازات اسلامی (کتاب پنجم - تعزیرات) مقرر داشته است: «هر کس عالماً در اشیاء و اموالی که توسط مقامات ذیصلاح توقیف شده است بدون اجازه دخالت یا تصرفی نماید که منافای با توقیف باشد ولو مداخله کننده یا متصرف مالک آن باشد به حبس از سه ماه تا یک سال محکوم خواهد شد.»

بر این اساس هر کس می‌تواند مرتکب جرم مداخله در اموال توقیفی محسوب شود، ولو اینکه مالک مال توقیف شده باشد یا غیر مالک. از همین رو در ذیل ماده برای رفع هر گونه شبهه‌ای به این امر تصریح شده است. موضوع این جرم نیز، هر گونه اشیاء و اموالی است که توقیف شده باشد و منقول یا غیرمنقول بودن آنها، مالیت داشتن یا نداشتن آنها به قرینه ذکر اموال در کنار اشیاء فاقد موضوعیت است.

شرط مهمی که قانون‌گذار برای تحقق این جرم مدنظر داشته است، وصف نوع مداخله است. به عبارت دیگر هر نوع مداخله‌ای رفتار این جرم را تشکیل نمی‌دهد و

مداخله حتماً باید در منافی با توقیف باشد. برای مثال خودرویی که در پارکینگ زیر باران مانده است، چنانچه توسط متصدی پارکینگ روشن شده و به زیر سایبان منتقل شود، با وجود ارتکاب رفتار لازم برای تحقق این جرم، چون نوع مداخله منافی با توقیف نیست و از قضا در جهت توقیف است، جرم محقق نخواهد شد.

۳-۲. هزینه‌های نگهداری اموال توقیفی

نگهداری اموال توقیفی در دو حالت صورت می‌پذیرد: الف) دولت به نیابت از طرف مالک مال را نگهداری می‌کند؛ ب) اموالی که به ظن قاچاق توقیف شده و نگهداری می‌شوند. در مورد اول چون دولت به نیابت از طرف مالک مال را نگهداری می‌کند و هدف از نگهداری حفظ حقوق مالکانه مالک بوده است، به مصداق قاعده «من له الغنم فعلیه الغرم» پرداخت هزینه‌های مربوط به نگهداری بر عهده مالک خواهد بود. مانند یک خودروی مسروقه که توسط دولت کشف می‌شود و تا زمانی که صاحب آن مراجعه کند، در پارکینگ نگهداری می‌شود (دلیر، ۱۳۹۰: ۲۲۸).

اما زمانی که توقیف مربوط به کالای مظنون به قاچاق است و هدف از توقیف حفظ حقوق مالکانه صاحب کالا نیست، مالک هیچ تکلیفی به پرداخت هزینه‌های مربوط به نگهداری ندارد و حتی باید ترتیبی اتخاذ شود که خسارات مربوط به مدت توقیف نیز به مالک پرداخت شود. در ماده ۳۴ قانون تأسیس سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی نیز بیان شده است که وجوه حاصل از فروش کالای متروکه غیردولتی پس از کسر هزینه‌های مربوط اعم از بیمه و... در حساب سپرده نگهداری می‌شود تا در صورت مراجعه صاحب کالا بر اساس اسناد مثبت به او مسترد گردد. تبصره ۱ ماده ۱۶ آیین‌نامه مواد ۵۵ و ۵۶ قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز هم مؤید این مسئله است. اما در تبصره ۲ ماده مذکور بیان شده است که در صورتی که صاحب کالا ظرف ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ رأی برائت برای تحویل کالای خود به سازمان مراجعه ننماید، از آن تاریخ مکلف به پرداخت هزینه‌های نگهداری و اداره کالا مطابق مقررات مربوط خواهد بود.»

۳. وضعیت کالای قاچاق بعد از صدور حکم قطعی

کالاهایی که پس از صدور حکم قطعی مورد تعیین تکلیف قرار می‌گیرند، در قالب کالاهای خاص و سایر کالاها قابل دسته‌بندی هستند که هر یک از کالاهای خاص تابع شرایط و ضوابط خاصی هستند و تصمیم‌گیری در مورد سایر کالاها شامل فروش، امحاء، صدور و واگذاری می‌باشد که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۳. کالای خاص

اولین دسته از کالاهای خاص، گروه **ارزها** هستند. بر اساس تبصره ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه مواد ۵۵ و ۵۶ قانون، ارزهای مکشوفه که قبل از تعیین تکلیف قطعی باید به حساب بانک مرکزی واریز شوند پس از صدور حکم قطعی و ابلاغ آن به بانک، معادل ارزش ریالی ارز مکشوفه به نرخ رسمی را به حساب تعیین شده از سوی خزانه‌داری کل واریز می‌کنند. ماده ۱۲ در خصوص **شمش طلا و جواهرات** بیان داشته است که با صدور حواله فروش تحویل بانک مرکزی شده تا آن‌ها را به نرخ روز به فروش رساند و وجوه حاصل از آن را به حساب خزانه‌داری کل واریز کنند. در خصوص **مسکوکات** در ابتدا اقدام به فروش به شرط صادرات می‌شود، ولی در صورت عدم امکان صدور تبدیل به همان شمش شده و با صدور حواله فروش تحویل بانک مرکزی می‌شود و به نرخ روز آن‌ها را به فروش می‌رساند و وجوه حاصل را به حساب خزانه‌داری کل واریز می‌نماید. اما **صنایع دستی و میراث فرهنگی** جزء اموالی است که بر اساس ماده ۱۳ آیین‌نامه اگر به تشخیص سازمان میراث فرهنگی دارای ارزش تاریخی و میراث فرهنگی تشخیص داده شوند، تحویل این سازمان خواهند شد. **فرآورده‌های نفتی** نیز پس از اینکه ماهیت آن تشخیص داده شد که فرآورده نفتی است، به فروش رسیده و وجوه حاصل از فروش به حساب خزانه‌داری کل واریز می‌شود.

۲-۳. سایر کالاها

سایر کالاهای قاچاق بر اساس نوع کالا و تکالیفی که قانون‌گذار مقرر کرده است با

ضمانت‌اجراهای متفاوتی روبرو می‌شوند که به تفصیل آن می‌پردازیم:

۳-۲-۱. امحاء

معمولاً کشورها برای حفظ منافع ملی اقدامات مهمی از جمله امحاء کالاهای قاچاق مکشوفه را در برنامه‌های خود دارند و به آن عمل می‌نمایند.^۵ منظور از امحاء کردن که طبق معادل «معدوم کردن» است.^۶ برخی از حقوق‌دانان ضمن بیان مصادیق و نمونه‌هایی از قوانین که در آن به معدوم کردن اشاره شده است، اظهار داشته‌اند که معدوم کردن به معنای نابود کردن است به گونه‌ای که وضعیت کنونی شیء از بین برود، هر چند تبدیل به شیء دیگری شده باشد. البته عملیات معدوم کردن ممکن است از راه سوزاندن یا شکستن یا تبدیل کردن به چیز دیگری صورت گیرد (زراعت، ۱۳۷۸: ۱۰۷-۱۰۶).

از آنجایی که ورود مجدد کالای قاچاق به بازار مصرف می‌تواند عواقب سوئی به دنبال داشته باشد، در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز سعی شده است تا حد امکان از عرضه کالای قاچاق در بازار خودداری گردد. اگرچه امحاء کالای قاچاق نوعی خسارت به سرمایه ملی تلقی می‌شود، اما قطعاً منافع آن به مراتب بیش از زیان خسارات وارده است.

انواع کالاهایی که باید مورد امحاء قرار بگیرند عبارتند از: ۱. کالاهایی که ضوابط قانونی (ضوابط فنی، بهداشتی و قرنطینه‌ای) در مورد آنها رعایت نشده باشد؛ ۲. کالاهای ممنوع مثل مشروبات الکلی، آلات و وسایل قمار، آثار سمعی و بصری مستهجن و مبتذل؛ ۳. کالاهایی که به تولید بازار داخلی لطمه وارد می‌کنند؛ ۴. کالاهایی که به تجارت قانونی لطمه وارد می‌کنند.

چند سؤال در اینجا قابل طرح است. اول آنکه چرا به جای امحاء کالا، آن‌ها را در اختیار نهادهایی مثل کمیته امداد یا ندامتگاه‌ها و... قرار داده نشود تا هم در بازار دیده نشود و هم در بخشی از مخارج این اعضا تحت پوشش این نهادها صرفه جویی شود؟ در پاسخ باید گفت که بسیاری از کالاهای قاچاق از جمله کالاهای آرایشی، بهداشتی،

۵. با توجه به تأکید رهبر معظم انقلاب اسلامی، مبنی بر ضرورت به آتش کشیدن و امحای کالای قاچاق در ملاء عام و در انظار عمومی مردم، مسئله امحاء اهمیت بسیاری پیدا کرده است.

۶. «معدوم از ریشه عدم است. در لغت به معانی مختلفی از جمله نیست شده و نابود گشته ذکر شده است.» (نک: معین، ۱۳۷۳: ذیل «معدوم»)

دارویی و غذایی آلوده یا غیراستاندارد هستند و مصرف آن‌ها علاوه بر افزایش هزینه اقتصادی برای مصرف‌کنندگان، ممکن است خطر جانی از طریق بیوتروریسم و آلودگی‌های مختلف در پی داشته باشد. زیرا که این کالاها مراحل کنترل از قبیل نظارت، قرنطینه و... را طی نمی‌کنند؛ بنابراین در اختیار قرار دادن این کالاها برای اقشار کم‌درآمد ضمن لطمه به کرامت انسانی آن‌ها ممکن است سلامت و ایمنی آن‌ها را نیز با خطر مواجه سازد.

سؤال دیگر آنکه چرا به جای امحاء کالاها، آن‌ها مجدداً صادر نمی‌شوند تا ارزش حاصله وارد کشور شود؟ از منظر قانونی، صادرات کالاهای قاچاق کشف شده به کشورهای همسایه، برای جلوگیری از ورود دوباره آن‌ها به کشور ممنوع است و در کشورهایی که دفتر نمایندگی این کالاها وجود داشته باشد با توجه به گران شدن صدور مجدد و عدم وجود زنجیره تأمین خدمات با ورود این کالاها به شدت مخالفت می‌شود و صادرات مجدد این کالاها عملاً منتفی می‌گردد و منطقی است که کشورهای مدنظر برای صادرات کالای قاچاق، کالاهای مورد نیاز خود را از مبادی رسمی و گمرکات قانونی خود وارد کنند. البته واضح است که چنانچه امکان صادرات این کالاها وجود داشته باشد، نهاد های متولی همان طور که ذکر خواهد شد، اقدام دیگری به جز صادرات آن‌ها انجام نخواهند داد.

اما برای امحاء کالا دو شرط اساسی لازم است. نخست، **عدم لزوم مصادره یا استرداد مال**. یکی از مهم‌ترین شرایط معدوم کردن اموال این است که اموال مذکور، در شمار اموالی که باید به نفع دولت مصادره یا به اشخاص مسترد شود نباشد. به تعبیر دیگر، مال در صورتی معدوم می‌شود که قابل تملیک به دولت (مصادره) و یا اشخاص (استرداد) نباشد (دلیر، ۱۳۹۰: ۱۸۰). دوم، **فقدان منفعت عقلایی و شرعی**. اموالی که دارای منفعت عقلایی و شرعی است نباید معدوم شوند و می‌توان از این موضوع در حقوق مصادره به عنوان «اصل» یاد کرد. لزوم معدوم کردن اموالی که فاقد منفعت عقلایی و شرعی هستند، در صورتی بیشتر آشکار می‌شود که استرداد اموال مذکور موجب اشاعه فساد و منکرات باشد. این موضوع در بخشنامه شماره ۶۳/ب/ش مورخ ۱۳۶۳/۶/۱۸ شورای عالی قضایی ذکر شده است: «از قرار اطلاع واصل، بعضی از

دادگاه‌های کیفری در احکام صادره، دستور استرداد آلات و ادوات جرم نظیر نوار، فیلم گمراه کننده و موسیقی‌های مبتذل را به صاحبان آنها صادر می‌نمایند و چون استرداد آنها طبعاً سبب سوء استفاده و نیز موجب دلسردی مأموران کشف جرم خواهد بود؛ لذا ارشاداً متذکر می‌گردد همان طوری که در شقوق مختلف ماده ۵ از قانون [راجع به] مجازات اسلامی مصوب تیر ماه ۱۳۶۱^۷، برای این گونه موارد پیش‌بینی لازم و تعیین تکلیف شده است، دادگاه‌ها مکلفند حسب مورد نسبت به ضبط یا معدوم کردن یا محو آلات و ادوات جرم که استرداد آن موجب اشاعه فساد و منکرات می‌گردد، دستور لازم صادر نمایند.» (مجموعه بخشنامه‌ها (شورای عالی قضایی)، ۱۳۶۸-۱۳۵۹: ۳۲۴) و سوم، **خطرناک بودن مال**. برخی از اموال نه تنها دارای منفعت عقلایی و شرعی نیستند، بلکه برای نظم عمومی و بهداشت فردی و اجتماعی و امنیت اخلاقی جامعه خطرناک نیز هستند و به این دلیل معدوم کردن آن‌ها ضرورت بیشتری دارد. مشروبات الکلی، مهرهای مجعول، فیلم‌های مستهجن، داروهای تقلبی و برخی از انواع مواد مخدر از این دسته‌اند.

۲-۲-۳. صادرات

صادرات کالاهای مکشوفه قاچاق در صورت امکان، بهترین گزینه‌ای است که می‌توان برای کالاهای مکشوفه متصور شد؛ چراکه معایب ورود کالاهای قاچاق به بازار داخل را ندارد و برخلاف روش امحاء، موجبات از بین رفتن ارزش اقتصادی جمع‌شده در کالاهای مکشوفه را نیز فراهم نمی‌نماید و منافع حاصل از فروش کالاها به خزانه دولت واریز می‌گردد، اما این روش تنها برای بخشی از کالاهای مکشوفه قاچاق قابل اجراست. بخش قابل توجهی از کالاهای قاچاق تقلبی هستند و اشکالات جدی در آن‌ها وجود دارد و حتی اگر سالم باشند نیز به دلیل اینکه عموماً صاحبان آن‌ها متواری شده‌اند، مدارک تولیدی و بازرگانی آن‌ها در دسترس نیست و خدمات پس از فروش آن‌ها تضمین نمی‌کند و از این رو خریدار مناسبی حتی در خارج از کشور ندارند که بتوان آن‌ها را صادر کرد. به عنوان نمونه در خصوص خودروهای لوکس قاچاق شده،

۷. در حال حاضر ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی

معمولاً به دلیل اینکه خودرو در سطح دنیا با ضمانت و گارانتی خریداری می‌شود و بدون آن، نمایندگی‌های فروش در خارج از کشور حاضر به خرید خودرو نیستند، امکان فروش و صادرات آن وجود ندارد. در برخی موارد امکان صادرات کالای قاچاق با رعایت یکسری ضوابط خاص و شرایط ویژه وجود دارد. در این خصوص قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز و قانون امور گمرکی هر دو وضع و تعیین تکلیف نموده‌اند. ماده ۵۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز درباره این دسته از کالاها مقرر می‌دارد: «صدور یا معدوم کردن کالاهای قاچاق مکشوفه که فاقد ضوابط فنی، ایمنی، بهداشتی و قرنطینه‌ای است و کالاهای قاچاق ممنوع و همچنین آن بخش از کالاهای موضوع ماده (۵۴) که فروش آن در کشور به تولید داخلی و تجارت قانونی لطمه می‌زند برابر آیین نامه‌ای است که توسط ستاد تهیه می‌شود و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.»

طبق قانون وجود ویژگی‌های خاصی در کالاها باعث می‌شود که تصمیم به صادرات این کالاها گرفته شود، از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: ۱. کالاهایی که به تولید داخلی لطمه وارد می‌کنند؛ ۲. کالاهایی که به تجارت قانونی لطمه وارد می‌کنند. در این خصوص صادرات کالاهای مجاز، مجاز مشروط، یارانه‌ای و کالاهای ممنوعه امکان‌پذیر می‌باشد. (ماده ۷ آیین نامه مواد ۵۵ و ۵۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز)

۳-۲-۳. فروش

یکی از مهم‌ترین اقدامات در مورد کالاهای قاچاق در بحث تعیین تکلیف پس از صدور حکم قطعی، بحث فروش آن‌ها می‌باشد. اصل اولیه در این مبحث آن است که تا پیش از صدور حکم قطعی امکان فروش کالای قاچاق وجود ندارد، حکمی عقلی که عرف نیز آن را تأیید می‌کند. زیرا تا پیش از تعیین تکلیف نسبت به اصل اتهام و اثبات آن دستور فروش، واگذاری و یا هر برخوردی با اموال خارج از موازین حقوقی است و حتی ممکن است دولت را با حکم جبران خسارت نیز روبه‌رو نماید. به این اصل در قسمت اخیر ماده ۵۵ اشاره شده و بیان می‌کند: «... این سازمان اقدام به نگهداری کالا نموده و فروش کالای قاچاق منوط به صدور رأی قطعی است.» با این حال به نظر می‌رسد چنانچه در مرحله توقیف یا فروش برای وصول محکوم به شخصی مراجعه و مدعی گردد که مال متعلق به وی می‌باشد و مدارک استنادی او نیز کامل باشد در

اجرای مواد ۱۴۶ و ۱۴۷ قانون اجرای احکام مدنی مال ادعا شده پس از احراز هویت و احراز مالکیت تحویل او می‌شود. البته اصل مذکور در تبصره ۲ ماده ۵۵ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز با استثنا رو به رو شده است. تبصره مزبور مقرر می‌دارد: «سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی موظف است در مورد کالاهای سریع‌الفساد، سریع‌الاشتعال، احشام و طیور و یا کالاهایی که مرور زمان سبب ایجاد تغییرات کمی و کیفی در آنها می‌شود، پس از اخذ مجوز فروش از مرجع رسیدگی‌کننده، بلافاصله کالا را براساس مقررات مربوط به فروش برساند.»

۳-۲-۴. واگذاری به مراجع خاص

بعضی از کالاها به دلیل شرایط خاصی که دارند امکان فروش ندارند. همچنین به دلیل شرایطی که دارند نمی‌توان آن‌ها را به کشورهای دیگر صادر کرد، به همین دلیل پس از دریافت وجه یا به صورت رایگان به نهادهای دولتی یا وزارتخانه‌ها تحویل می‌گردند.

انواع سلاح جنگی، مهمات، تجهیزات، مواد محترقه و مواد منفجره خطرناک که سریع‌الاشتعال یا سریع‌الانفجار باشد و همچنین مواد شیمیایی بلافاصله پس از کشف از سوی ضابطان، به دستور مقام قضایی، از طریق یگان کاشف به نماینده ذی‌ربط وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح؛ سلاح شکاری و انواع سلاح سرد، گازهای بی‌حس کننده، بی‌هوش کننده و اشک آور و شوکرها به دستور مقام قضایی جهت نگهداری موقت به آماد ناچا؛ مواد رادیواکتیو برای انجام کارشناسی و نگهداری بلافاصله پس از کشف به دستور مقام قضایی به سازمان انرژی اتمی؛ مواد بیولوژیک برای انجام کارشناسی و نگهداری به دستور مقام قضایی به وزارت اطلاعات؛ تجهیزات اطلاعاتی و امنیتی برای انجام کارشناسی و نگهداری به دستور مقام قضایی به وزارت اطلاعات یا سایر مراجع امنیتی مربوط تحویل می‌گردد. همچنین نقود، ارز، مسکوکات و فلزات و اشیاء گران‌بها طی صورتجلسه با توصیف مشخصات ظاهری، وزن، تعداد و هرگونه مشخصات دیگر و ذکر کلاس به پرونده به بانک مرکزی و یا به بانکی که نماینده بانک مرکزی می‌باشد برای نگهداری تحویل می‌گردد.

اموال فرهنگی و تاریخی آثار هنری که از نفایس ملی باشد یا دارای ارزش‌های ویژه‌ای است که نشان‌دهنده هنر ملی است و همچنین نمونه تقلبی آثار فرهنگی و

تاریخی اعم از ایرانی یا خارجی طی صورتمجلسی به‌طور امانی به سازمان میراث فرهنگی تحویل می‌گردد. سازمان مزبور موظف است اموال امانی را در محل مناسب با رعایت موازین حفاظت علمی و فنی نگهداری نماید. در مواردی که ترخیص کالایی به علل بهداشتی ایمنی یا پیشگیری از تولید غیرسالم مواد دارویی، آرایشی یا غذایی تابع مقررات و شرایط خاص شده باشد، فروش آن توسط هیأت مندرج در قانون و تحویل به خریدار منوط به احراز شرایط و اجرای مقررات مربوطه خواهد بود و در صورتی که احراز شرایط و اجرای مقررات مربوط ممکن نباشد، کالا به مؤسسات دولتی ذیربط واگذار می‌شود و یا معدوم خواهد شد و در صورت واگذاری به قیمت روز ارزیابی و وجه آن به حساب خزانه واریز می‌گردد. کالاهای غیرقابل فروش که دارای مصرف ثانویه می‌باشد به تشخیص هیأت به مرجع ذی‌صلاح با اخذ رسید بلا عوض تحویل خواهد شد.

۳-۲-۵. استرداد

در پاره‌ای از موارد که امکان مصادره اموال به نفع دولت وجود ندارد، مقام قضایی باید دستور استرداد اموال مذکور به صاحبان قانونی آن را صادر کند. البته در صورتی می‌توان مالی را به شخصی مسترد کرد که تصرف مال مذکور برای آن شخص قانوناً ممنوع نباشد. به طور مثال اگر سلاحی را به تصور غیرمجاز بودن آن، از طرف ضابطین توقیف شده باشد، اما بعداً مشخص شود که سلاح مذکور دارای مجوز بوده ولی در جریان تحقیق و رسیدگی، مدت اعتبار مجوز حمل و نگهداری سلاح منقضی شده باشد، چون حمل سلاح قبل از تحصیل پروانه حمل و نگهداری از مراجع ذی‌ربط قانوناً ممنوع است، بنابراین قبل از تحصیل پروانه نمی‌توان آن را به مالک مسترد کرد و در صورتی که مالک موفق به تحصیل پروانه نگردد، چون سلاح مذکور دارای مالیت بوده است باید در اختیار مراجع مربوطه قرار گیرد تا به شخص واجد صلاحیت دیگری فروخته شود و وجه آن به مالک قبلی مسترد گردد. اداره حقوقی قوه قضائیه در یکی از نظریه‌های خود موضوع فوق را تأیید کرده است (نک: شهری و ستوده جهرمی، ۱۳۷۳: ۲۳۱).

نتیجه

تصمیم‌گیری پیرامون کالای قاچاق دارای ابعاد و چالش‌های گوناگونی است. ضوابط حقوقی و لزوم حفظ مالکیت شخصی، ملاحظات پیشگیری از آسیب به اقتصاد کشور در فروش کالای قاچاق و ضرورت حفظ حقوق بیت‌المال همگی در این تصمیم مؤثر است. همین امر نیز موجب شده است در طی ۹۰ سال پیشینه قانون‌گذاری در این حوزه، پیرامون کالای قاچاق مواضع گوناگونی اتخاذ شود.

در قوانین سابق سیاست‌گذاری قانون‌گذار در این خصوص بیشتر متوجه کسب درآمد برای دولت بود. تا اینکه با تصویب قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز در سال ۱۳۹۲ این رویکرد دستخوش تحول گردید. تمایل قانون‌گذار در این قانون جلوگیری از ورود کالای قاچاق به چرخه اقتصاد کشور بود و بیشتر امحاء کالاهای قاچاق مورد توجه قرار گرفت. مواد ۵۵ و ۵۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ از ابتکارات قانون‌گذار در خصوص تعیین تکلیف کالای قاچاق است که مطابق این مواد تصمیماتی که پیرامون کالای قاچاق اتخاذ می‌شود تا حد امکان تصمیم‌گیری اقتضایی خواهد بود. از ابتکارات دیگر قانون فعلی می‌توان به تعیین تکلیف کالاهای خاص اشاره کرد. بر این اساس سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی قبل از صدور حکم، اقدام به فروش این دسته از کالاها کرده و در صورتی که پس از صدور رأی قطعی حکم بر براءت صادر شود، باز هم صاحب مال متضرر نشده است؛ چرا که طبق قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز بهای کالا به قیمت روز فروش به ذی‌حق مسترد می‌گردد و در صورتی که صاحب کالا مدعی خسارت باشد، با مراجعه به دیوان عدالت اداری می‌تواند به قانونی بودن یا نبودن تصمیم شکایت کند و در صورت تصدیق شکایت توسط دیوان ذی‌حق جهت تعیین خسارت باید به دادگاه عمومی مراجعه خواهد کرد.

همانطوری که قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز در خصوص تصمیمات پیرامون کالای قاچاق در مورد هر کالایی تصمیمات متناسب با آن کالا را مطرح می‌کند، سیاست مطلوب این است که برای تعیین تکلیف هر یک از کالاهای قاچاق ویژگی‌ها و مقتضیات کالا را به طور جداگانه مورد توجه قرار دهیم. به عنوان مثال برای هر یک از کالاهای مکشوفه می‌توان به شرح زیر عمل کرد:

۱. در صورتی که در کالای قاچاق مکشوفه ضوابط فنی، ایمنی و قرنطینه‌ای رعایت شده باشد و امکان فروش آن کالا به دلیل اینکه مشابه آن در بازار داخلی موجود است و در صورت فروش تقاضای مشابه داخلی آن کالا کاهش پیدا می‌کند، می‌توان برای جلوگیری از لطمه به تجارت قانونی تصمیم به صدور آن کالا گرفت و این بهترین تصمیمی است که می‌توان در خصوص این کالاها گرفته شود.

۲. در صورتی که ضوابط فنی و بهداشتی و ایمنی و قرنطینه‌ای در کالا رعایت نشده باشد و کالا با عرف، شرع و مذهب کشور ما سازگاری نداشته و از جمله کالاهای ممنوع مثل مشروبات الکلی، آلات و وسایل قمار، آثار سمعی و بصری مستهجن باشد و به بازار داخلی و تجارت قانونی لطمه وارد کند، بهترین تصمیم می‌تواند امحاء این دسته از کالاها است.

۳. در خصوص کالاهایی که در صورت فروش به بازار داخلی و تجارت قانونی لطمه وارد نمی‌کنند و در بازار داخلی به آنها نیاز جدی دارد، می‌توان تصمیم به فروش این دسته از کالاها گرفت.

منابع

فارسی

- الهام، غلامحسین؛ میرخلیلی، سید محمود؛ پرهام‌فر، امیرمحمد (۱۳۹۳)، «چالش‌های تعریف جرم قاچاق در نظام حقوقی ایران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۸.
- صفاری، علی؛ اجتهادی، سیدعبدالمجید (۱۳۹۶)، «سیاست کیفری افتراقی در قبال قاچاق کالای سلامت محور»، فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی، سال نوزدهم، شماره ۷۵.
- کهنه‌پوشی، سید هادی و حمید جلالیان (۱۳۹۲)، «تأثیر قاچاق کالا بر اقتصاد روستاهای مرزی (نمونه موردی: بخش خاوومیرآباد- مریوان)»، جغرافیا و توسعه، شماره ۳۲.
- معین، محمد (۱۳۹۱)، فرهنگ فارسی. چاپ بیست و هفتم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مهدوی‌پور، اعظم (۱۳۹۵)، سیاست کیفری افتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی. چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
- نوری، جعفر (۱۳۸۲)، «گسترش قاچاق در بستر نابسامان و سیاست جنایی مقابله با آن»، مجله الهیات و حقوق، شماره پیاپی ۱۰.
- نجفی‌ابرنآبادی، علی‌حسین (۱۳۹۶)، جهانی شدن قاچاق کالاهای سلامت محور — جهانی شدن سیاست جنایی: به اهتمام؛ احمد رحمانیان و علی القاصی‌مهر: مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات همایش ملی پیشگیری از قاچاق کالاهای سلامت محور، چاپ اول، شیراز: نشر فرهنگ پارس.

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ